

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ

ЯКОВЛЕВА ОЛЕНА ВЯЧЕСЛАВІВНА

УДК 130.2:80:378

**БАГАТОМОВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ЯК РЕГУЛЯТИВНИЙ ФАКТОР ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
У КОНТЕКСТІ СВІТОВОГО ДОСВІДУ**

09.00.10 – філософія освіти

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеню
доктора філософських наук

КИЇВ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі соціальних проблем вищої освіти і виховання молоді Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України
Михальченко Микола Іванович,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України,
завідувач відділу теорії та історії політичної науки.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Воробйова Любов Сергіївна,
Національний університет державної податкової служби України,
завідувач кафедри філософії та політології;

доктор філософських наук, професор
Дзвінчук Дмитро Іванович,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
директор Інституту гуманітарної підготовки та державного управління;

доктор філософських наук, професор
Кушерець Василь Іванович,
Товариство «Знання» України,
голова правління.

Захист відбудеться 27 січня 2016 року об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.456.01 в Інституті вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9, 9-й поверх, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України за адресою: 01014, м. Київ, вул. Бастіонна, 9.

Автореферат розіслано «25» грудня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. В. Гриценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Однією з фундаментальних характеристик еволюції людства слід вважати те, що зростаючі соціальні диференціація та інтеграція відбувалися через встановлення діалогу і розгалуження взаємодії мов різних народів. Внаслідок цього одні мови підвищували свій пізнавальний і соціальний статуси, інші втрачали свій вплив, статус, простір використання. Після розпаду СРСР у нових незалежних країнах проблема переформатування мовного простору, вироблення державної мовної політики, надання статусу державних та офіційних мов, мовного спілкування з іншими країнами і народами Європи і світу набули значної ваги не лише у внутрішньо- і зовнішньополітичному плані, але й у філософсько-освітньому та виховному. Йшлося як про визначення того, які мови мають використовуватися у спілкуванні населення з владою, влади з населенням, якою має бути мова законодавчих та виконавчих актів у державі, мова судочинства і діловодства та інше, так і про ширший філософський аспект: які мови використовувати у міжнаціональному спілкуванні, в політиці, в науці, в освіті тощо. Отже, мовна проблема постала і як соціально-філософська, і як філософсько-освітня.

Надзвичайної гостроти мовне питання набуло в Україні, яка отримала незалежність у ситуації фактичного мовного розколу: приблизно половина населення нової держави використовувала українську мову як у побуті, так і у виробничій та суспільній діяльності, інша половина була передусім іншомовною: російськомовною, угорськомовною, румунськомовною тощо. Навколо проблеми використання мов і визначення засад державної мовної політики зіткнулися різні політичні інтереси, накопичилося не лише достатньо раціональних пропозицій, але й чимало політичної демагогії. Досягненню компромісної точки зору заважає той факт, що одні з учасників дискусії оперують аргументами фаховими (зокрема, лінгвістичними), інші – аргументами популістсько-політичними. У цій ситуації проблема мовної політики в Україні стала актуальною в багатьох вимірах, нею займаються законодавці та Президентська адміністрація, політики й аналітики, науковці та публіцисти, пропагандисти й фальсифікатори історії.

Мовне питання в Україні зберігає на сучасному етапі його розвитку підвищений ступінь злободенності і як власне лінгвістична проблема, і як проблема філософська, соціологічна, і як один з елементів суспільно-політичного дискурсу. Залишаються дискусійними можливі механізми врегулювання мовної ситуації на якісно новому рівні, який би дозволив досягти, з одного боку, максимальної комунікативної віддачі, з іншого, достатнього з огляду на вимоги збереження національної ідентичності й самобутності ціннісного наповнення. У контексті цих цілей і задач на порядку денному постає в якості одного з

першочергових завдань поетапний перехід до багатомовності нового типу, в рамках якої виявилось б можливим поєднання одразу трьох мов – української як рідної або однієї з двох рідних, російської і англійської – з неоднаковою мірою присутності кожної з них у формуванні цілого.

У сфері освіти і науки обговорення мовної проблематики йде жваво: які мови необхідно вивчати у дитячих садках і школах, які – у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах, якою мовою готувати й друкувати підручники, які засади мовної особистості закладати, готуючи педагогів, журналістів, учених через систему ВНЗ тощо. Роль і значення дискусій з приводу мовної ситуації у системі освіти ще більшою мірою зростає через те, що саме в освітній галузі, зокрема, у системі вищих навчальних закладів, зароджується, набирає обертів багато з тих новацій, які визначатимуть мовну ситуацію в Україні у коротко- та середньостроковій перспективі.

Світові практики облаштування національного мовного простору на засадах багатомовності – як такої, що історично склалася, так і нової, продиктованої еволюцією національної мовної ситуації, а також зміною її регіонального і глобального контексту – дає надзвичайно багатий матеріал для узагальнень, важливих для вироблення оптимальної національної моделі впровадження режиму багатомовності в системі вищої освіти. Аналіз досвіду інших країн Європи та світу, згрупованих за регіональним та типологічним принципом, становить невід’ємну складову загального змісту роботи, даючи, зокрема, змогу зробити однозначний висновок про безперспективність орієнтації на досягнення ілюзорної одномовності та потребу відмовитися від неї на користь державної мовної політики, спрямованої на багатомовність.

Стан наукової розробки проблеми. Проблеми функціонування мов в пострадянських державах інтенсивно досліджується суспільствознавцями цих держав в контексті аналізу суспільної теорії і практики у цій сфері в глобальному і регіональному вимірах. При цьому дослідники спираються на теоретичні дослідження таких науковців, як: В. Алпатов, Ф. Бацевич, М. Белов, О. Буховець, І. Больман, Й. Войчербер, Б. Гавранек, М. Голєв, Р. Грехем, А. Дас, Дж. Донеллі, А. Домашнєв, Ю. Дешерієв, В. Кремень, М. Кеніг, В. Кононенко, Х.-Д. Кюблер, А. Мартіс, Н. Мечковська, Л. Нікольський, Г. Опанович, О. Селіванова, В. Солнцев, А. Швейцер та інших, а також вітчизняних науковців, таких як В. Андрущенко, І. Дзюба, В. Михальченко, М. Михальченко, О. Пінчук, В. Рябченко, З. Самчук, В. Ткаченко та інших.

В Україні «зсередини» проблема багатомовності найбільш інтенсивно досліджується в аспекті генези і функціонування мов в працях Л. Мацько, Л. Масенко, О. Пономаріва, П. Рудякова, Л. Шевченка та ін.

Велику дослідницьку та пропагандистську роботу в Україні щодо філологічних досліджень української мови та її зв’язків з іншими мовами

здійснює Інститут української мови НАН України, зокрема, відомі мовознавці – І. Вихованець, С. Гайда, І. Гнатюк, К. Городецька, П. Гриценко, С. Єрмоленко, В. Іващенко, В. Німчук, С. Соколова, О. Тараненко, Л. Хоменко, В. Шульгач та ін. Багато у чому подібну роботу здійснюють у Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, зокрема досліджують українську і зарубіжну літературу, – І. Дзюба, В. Дончик, М. Жулинський, Д. Затонський, Н. Крутікова, Д. Наливайко, М. Сулима та ін.

Мовною проблематикою, і особливо мовною політикою, в аспекті етногенези української нації займаються науковці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, ряду інших інститутів НАН України. Її досліджують також у провідних університетах України – Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Національному університеті «Киево-Могилянська академія», Львівському національному університеті імені Івана Франка та інших вищих вітчизняних навчальних закладах.

В останні роки серед так званих «видатних мовознавців» з'явилися сотні депутатів різних рівнів, особливо у Верховній раді України, політтехнологів, ідеологів і просто аматорів. Це затьмарює науковий підхід до мовної політики, підміняє теоретичний і практичний науковий аналіз ідеологічними маніпуляціями, зіштовхує різні національні громади України з питань мов, ціннісно розколює Україну. Ця робота покликана не тільки розкрити науковий підхід до мовної проблематики з точки зору філософії освіти, але й показати усю шкідливість ідеологічних і політичних спекуляцій навколо проблеми співіснування мов в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в рамках наукового дослідження відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді Інституту вищої освіти НАПН України у 2012–2014 рр. «Вища освіта як фактор подолання ціннісного розколу в Україні» (державний реєстраційний номер 0112U02215).

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є визначення сутності, особливостей прояву та детермінаційних зв'язків багатомовності українського суспільства у її взаємозв'язку з процесами реформування національної системи вищої освіти в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки **завдань**:

- охарактеризувати національний мовний простір у контексті процесів суспільної трансформації, глобалізації, модернізації;
- висвітлити філософсько-світоглядні засади багатомовності як важливої ознаки «модерності» суспільства й як одного з імперативів сучасної доби;

- надати філософське визначення сутності багатомовності;
- виявити відмінність розгляду багатомовності як соціолінгвістичного, соціокультурного, політичного феномену від її філософського трактування;
- визначити витoki багатомовності в українському мовному просторі, охарактеризувати його специфіку, а також визначити особливості прояву сутності багатомовності у вітчизняному освітньому середовищі;
- спрогнозувати можливі суспільно-ціннісні наслідки широкого впровадження багатомовності для вищої освіти України;
- побудувати типологію національних моделей організації мовного простору;
- охарактеризувати значущість багатомовності як чинника регуляції мовної ситуації і модернізації суспільства й держави;
- визначити особливості сучасної мовної ситуації в Україні у контексті її історичного розвитку та наявного стану мовних практик українців;
- здійснити філософський аналіз типових оцінок мовної ситуації в Україні і у вітчизняних ВНЗ;
- здійснити компаративний аналіз досвіду інших країн з розв'язання проблем багатомовності;
- висвітлити та порівняти регіональний, європейський, глобальний контекст еволюції українського національного мовного простору за сучасних умов;
- розвинути положення про роль багатомовності у європейській інтеграції України.

Об'єктом дослідження є мовна ситуація в українському суспільстві та у системі вітчизняних вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду розвитку національного мовного простору.

Предмет дослідження – феномен багатомовності українського суспільства у взаємозв'язку з розвитком вітчизняної системи вищої освіти.

Методи дослідження. Методологічною базою дослідження є системний підхід до явищ суспільного життя й тенденцій його розвитку. Системний підхід створив можливість теоретично відтворити національний мовний простір як систему, яка має відносну автономію і водночас є підсистемою суспільства як системи. Як автономна система мовний простір має здатність до самовідтворення і самоорганізації, що потребувало звернення у даному дослідженні до методології теорії соціальних систем. При дослідженні структури мовного простору системи вищої освіти, його співвідношення з іншими соціальними системами та його місця у системі сучасного суспільства використовувалися елементи структурно-функціонального і зіставно-порівняльного аналізу. Крім того, при порівнянні різних національних моделей мовного простору зверталися до компаративного аналізу.

З огляду на мету та зміст передбачених темою й проблематикою роботи завдань у дисертації застосовано загальнонаукові (діалектичний – при виявленні суперечностей розвитку мовного простору, метод аналізу й синтезу – для виявлення змістового зв'язку між різними елементами мовного простору, метод індукції та дедукції для виявлення детермінаційного зв'язку між різними елементами мовного простору та ін.), міждисциплінарні (компаративний – при порівнянні різних національних моделей мовного простору, історичний – при виявленні закономірностей розвитку мовного простору, нормативно-ціннісний – при виявленні ціннісних засад та ціннісного впливу мовного простору в українському суспільстві та системі освіти та ін.), конкретно-наукові (метод ситуаційного аналізу – для аналізу мовної ситуації у вищій освіті України та у сучасному українському суспільстві, метод суцільного й вибіркового аналізу – при виявленні специфіки багатомовності у вищій освіті України, контекстуальний – при дослідженні специфіки застосування принципу багатомовності у різних історичних, національних та галузевих контекстів та ін.) методи, а також емпіричні методики здійснення технологій двомовності, трьохмовності, багатомовності – при визначенні стратегій розвитку вітчизняного мовного простору у системі вищої освіти.

Наукова новизна роботи полягає у створенні філософсько-освітньої концепції регулювання мовної ситуації в Україні, зокрема в системі вищої освіти, на основі парадигми поступового переходу при виборі стратегії розвитку мовного простору від соціальної установки на «одномовність – двомовність» до установки на «трьохмовність» і «багатомовність», спираючись на світовий досвід розв'язання мовних проблем в поліетнічних країнах. Ця концепція розвивається в наступних положеннях:

Уперше:

– у вітчизняній науці систематизовані і на філософській основі переосмислені світові методології здійснення освітньої, просвітницької і управлінської політик модернізації в постколоніальних поліетнічних, полікультурних і полімовних країнах і доведено, що зумовлені суспільною модернізацією соціальні трансформації на етапі становлення і розвитку незалежності країни спонукають до розв'язання гострих мовних проблем шляхом здійснення спеціальної державної мовної політики. Глобалізація висуває вимогу до такої політики дотримуватися багатомовності як принципу забезпечення ефективного розвитку національного мовного простору, однак сама багатомовність реалізується щоразу за допомогою різних її національних моделей;

– запропоновано світоглядний підхід до розгляду мовної ситуації в Україні з точки зору перспективи її можливого розвитку, а не ретроспективи її оцінки, під кутом зору не міфу повернення у певне минуле, а модернізаційного алгоритму прориву до певного майбутнього, співвіднесеного з рецепцією та імплементацією

кращих інституційних надбань світового досвіду політики сприяння багатомовності у суспільстві та освіті. Належність українського суспільства до європейської цивілізації визначає не стільки спільне історичне минуле, скільки дотримання європейських принципів зміцнення, захисту і розвитку національного мовного простору;

– запропоноване визначення сутності багатомовності як такої невід’ємної характеристики національного мовного простору доби глобалізації, для якої властиве поєднання антропологічного, соціального, комунікаційного, аксіологічного тощо вимірів, і яка критично залежить як від соціокультурного середовища конкретного суспільства, так і від політичної кон’юнктури та державної політики. Якщо раніше багатомовність була швидше одним із способів уникнення міжетнічних конфліктів всередині локальних суспільств, то нині і, особливо, у подальшій перспективі розробка і втілення інноваційних моделей забезпечення багатомовності постає як одна з головних умов випереджального розвитку окремих суспільств за умов глобалізації;

– доведено необхідність чіткого розмежування соціолінгвістичних, соціокультурних, політичних підходів до феномену багатомовності, уточнено філософсько-освітнє тлумачення багатомовності як такої, що пов’язана з розумінням комплементарності її особливих інституційних функцій у різних сферах буття суспільства, які об’єднує спільна цінність пріоритетності модернізації системи вищої освіти як засобу здійснення радикальних соціальних трансформацій;

– висунута і теоретично підтверджена гіпотеза, що «мовна проблема» в Україні загалом і, особливо, у вітчизняній сфері освіти значною мірою існує у штучних віртуально-політичній та ідеологічній формах, які використовуються в політичній боротьбі. На практиці в українському суспільстві спостерігається згода еліт і етнічних груп на використання багатомовності. В умовах мовної толерантності наявні необхідні умови з допомогою освіти здійснити відносно безконфліктний перехід у вітчизняному мовному просторі до реальної трьохмовності: українська (державна та мова спілкування україномовних громадян) – російська (мова спілкування російськомовних громадян) – одна зі світових (найчастіше студенти обирають англійську як мову міжнародного спілкування у політиці, економіці, освіті, науці). Таким чином, у системі вищих навчальних закладів України поступово створюються необхідні суспільні, інституційні та організаційні передумови для переходу українського суспільства до інноваційної національної моделі розвитку мовного простору на засадах багатомовності;

– визначено, що багатомовність у системі вищої освіти є ключовим чинником у контексті філософсько-освітнього пошуку балансу між ціннісним утвердженням національної свідомості та ідентичності, з одного боку, та

функціонально зумовленими прагматизмом і комунікативною доцільністю, з іншого. Саме багатомовність органічно поєднує ціннісні та функціональні завдання системи вищої освіти, що дало можливість стверджувати, що сьогодення мовна стратегія вищої освіти в Україні є не лише ціннісно-вмотивованою, але й функціонально-обґрунтованою;

– запропоновано нову типологію національних моделей організації мовного простору – а саме під кутом зору тих надбань та/або прорахунків, що їх містить кожна з них, передусім – у сфері національної системи освіти. Здійснено розрізнення стихійно-історичного упорядкування полімовного простору: асиметрична двомовність (Фінляндія), формальна двомовність (Ірландія), адміністративно детермінована трьохмовність (Бельгія), прагматична чотирьохмовність (Швейцарія); та програмно-політичного розв’язання завдання упорядкування мовного простору на засадах багатомовності: мультикультурна багатомовність (Канада), прагматична полімовність (Південно-Африканська республіка), «тримовна формула» (Індія), постколоніальна мовна конкуренція ідентичностей (Сінгапур).

Уточнено:

– характеристику багатомовності як чинника регуляції мовної ситуації і модернізації суспільства й держави. Потреби суспільної модернізації вимагають запровадження принципу багатомовності у функціонування мовного простору навіть традиційно моноетнічних суспільств, оскільки все більше зростає суспільна потреба у залученні іноземних фахівців у різні галузі економіки та державного управління, а відповідно і у сферу вищої освіти. Зокрема, виявлено взаємозалежність запровадження багатомовності у системі вищих навчальних закладів та у суспільстві в цілому;

– базові положення щодо розуміння традиційних для України практик українсько-російської та російсько-української двомовності, подано оцінку цього явища з точки зору ролі у модернізації українського суспільства вітчизняної системи вищих навчальних закладів, передусім – виходячи з орієнтації на входження України в об’єднану Європу;

– наукові підходи до оцінок мовної ситуації в Україні і у вітчизняних вищих навчальних закладах мовного фактору як елементу політико-філософського дискурсу, а також ролі державної політики щодо сучасної мовної ситуації в Україні – з урахуванням стратегії переходу українського суспільства до свідомої багатомовності як одного з основних важелів його успішної інтеграції у світовий освітній і науковий простір;

Набуло подальшого розвитку:

– компаративне дослідження досвіду різних країн світу з розв’язання проблем багатомовності. Зокрема, здійснено подальшу систематизацію варіантів державної мовної політики та державної освітньої політики з метою регуляції

функціонування національного мовного простору для більш послідовної реалізації певної версії забезпечення багатомовності;

– систематизовано світовий досвід організації національного мовного простору на засадах багатомовності, а також наслідки відмови від впровадження багатомовності з тих чи інших міркувань переважно політичного та ідеологічного характеру. Зроблено висновок: багатомовність – це один з основних шляхів модернізаційних реформ в Україні;

– на основі аналізу мовної компетенції українського студентства та мовної ситуації у вітчизняних вищих навчальних закладах розвинуто положення про роль багатомовності у наближенні України до повноцінної участі в європейському освітньому просторі. В цьому аспекті розглянуто філософсько-освітню орієнтацію системи вищої освіти як корегуючий фактор мовної ситуації в суспільстві, який сприяє, зокрема, включенню українських фахівців у міжнародний ринок праці.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їхнього застосування при розв’язанні низки проблем філософсько-освітніх та державно-політичних практик в Україні. Концепція дослідження буде сприяти формуванню нових підходів до стратегій освітнього, мовного, гуманітарного розвитку держави. Окремі положення доцільно використати для внесення корективів до державної мовної та гуманітарної політики з метою їхнього наближення до реально існуючого стану справ і модернізації. Конкретні результати, отримані в ході дослідження, можуть бути представлені у вигляді нормативних курсів для студентів вітчизняних і зарубіжних ВНЗ, а також використані при написанні підручників та навчальних посібників для ВНЗ.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійного дослідження автора, в якому висвітлені власні ідеї і розробки, що дозволили вирішити поставлені завдання. Робота містить теоретичні та методичні положення і висновки, сформульовані дисертанткою особисто. Основні концептуальні ідеї, положення та висновки, які опубліковано у вітчизняних та зарубіжних виданнях, належать безпосередньо автору. У публікації [3] авторові належить частина дослідження, присвячена дослідженню неklasичного вивчення різнотипних суспільств та статусу і функціям економіки у глобальному суспільстві. У публікації [4] авторові належить частина дослідження, присвячена аналізу вимірів буття різнотипних суспільств як предмету філософського аналізу.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження узагальнено і представлено у доповідях та виступах на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, конгресах, з’їздах, «круглих столах», серед яких: III Конгрес політологів України (м. Київ, 2011 р.), IV Конгрес політологів України (м. Київ, 2012 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Студент-Дослідник-Фахівець» (м. Київ, 2007–2015 рр.), Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка» (м. Київ, 2009–2010 рр.), Всеукраїнська наукова конференція «Філософські читання пам'яті Івана Васильовича Бойченка» (м. Київ, 2010–2013 рр.).

Публікації. Основні ідеї та результати дослідження викладені у 42 публікаціях, з них 2 – одноосібні монографії, 2 – розділи у колективних монографіях, 21 – стаття у наукових фахових виданнях з філософських наук, 6 – статей у закордонних періодичних наукових виданнях, та виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, 11 – статей у інших наукових виданнях.

Кандидатська дисертація «Класичний та неklasичний підходи у соціально-філософському дослідженні економічної сфери суспільства (порівняльний аналіз)» за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії захищена у 2002 р. у Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Її матеріали не використовувалися у тексті докторської дисертації.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, сімнадцяти підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 416 сторінок. Список використаних джерел включає 404 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано його мету та завдання, окреслено новизну дослідження, визначено сутність і особливості феномену багатомовності, виявлено його суспільно-політичний і загальнонауковий контекст, окреслено перспективи можливого впровадження в Україні багатомовності нового типу.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження феномену багатомовності у системі ВНЗ»** розглянуто багатомовність як одне з явищ, яке є визначальним для людства на нинішньому етапі існування і яке бере участь у формуванні магістрального «маршруту» його подальшого розвитку, у системі вищої освіти й у суспільстві загалом під кутом зору його відповідності реаліям наявної мовної ситуації, а з іншого боку, переходу до багатомовності нового типу як одного з шляхів удосконалення мовного середовища, його модернізації, адаптації до нових умов існування й розвитку.

У **підрозділі 1.1 – «Специфіка філософсько-освітнього підходу до пізнання багатомовності»** – здійснено обґрунтування положення, що філософія освіти має не лише специфічний пізнавальний інтерес до проблеми багатомовності, але й пропонує оригінальний підхід до її вивчення та розв'язання завдань подолання суперечностей при виробленні оптимальної моделі багатомовності для національної системи вищої освіти.

Багатомовність – явище складної внутрішньої структури. У ньому діалектично поєднуються виміри: антропологічний (людина як зміст освіти і навчального процесу), соціальний (багатомовність як фактор суспільного буття), комунікаційний (багатомовність як засіб спілкування, передачі й одержання інформації), аксіологічний (мова й мови як цінність, ієрархія мов як ціннісна категорія) та інші. Єдиної суспільствознавчої парадигми розуміння багатомовності досі не існує. У багатьох випадках її не виділяють як окрему категорію, залишаючи на рівні одного з атрибутів або мовної ситуації та мовних практик, або соціальної комунікації. Із філософсько-освітнього та соціолінгвістичного погляду багатомовність, поєднуючи в собі володіння кількома мовами і використання кількох інших мов, окрім рідної, зосереджена на функції використання, торкаючись функціональної сторони мови, індивідуальних і колективних мовних практик, а також мовлення як процесу взаємодії різних мов. З погляду соціологічного, філософського, політологічного бачення багатомовність – це стан мовного середовища, за якого у постійному обігу перебуває не одна, а дві, три і більше мов з відповідним обсягом використання і формально зафіксованим статусом кожної з них.

Мета багатомовного режиму полягає у забезпеченні більш повної та більш якісної комунікації. Особливої ваги це набуває на міжнаціональному рівні у контакті між різними національними мовними середовищами, цивілізаціями, а також у національній діяльності. Це стосується і сфери вищої освіти, зокрема, у рамках Болонського процесу, до якого долучилася Україна. Ефективність комунікативного процесу залежатиме від того, наскільки збігаються полюси когнітивного стилю адресанта та адресата (або адресатів) та від ступеню співвіднесеності мовних можливостей його учасників, від комунікативної компетенції кожного з них, тобто від уміння створювати ефективну мовленнєву діяльність. З онтологічної точки зору багатомовність є складним, неодновимірним конструктом, безпосередньо залежним від соціокультурного середовища, а також від політичної кон'юнктури та державної політики. У його рамках поєднуються, з одного боку, начало ціннісне, з іншого, – прагматичне. Перше пов'язане з фактором рідної мови і потребою її збереження. Друге – з необхідністю забезпечення повноцінної комунікації в умовах світу, що глобалізується, інтернаціоналізується, «полілінгвізується» з наростаючою швидкістю й інтенсивністю.

Об'єктивна тенденція до використання не однієї, а кількох мов у навчальному процесі у системі вищої освіти зумовлені не лише причинами суб'єктивного і ситуативного характеру, а й більш глибокими обставинами, зокрема, онтологічними та соціокультурними. Серед інших пояснень перманентної актуалізації багатомовності як суспільно-політичної проблеми міждисциплінарного плану слід згадати, з одного боку, піднесення на новий

рівень процесу міжмовної взаємодії у глобальному масштабі (зокрема, й у зв'язку зі вступом у нову фазу процесу переструктурування глобального мовного середовища на основі дедалі активнішого перебирання на себе англійською мовою функції головної «світової» мови), з іншого, – вихід цієї проблеми за межі як власне лінгвістичного та соціолінгвістичного, так і етно- та соціокультурного дискурсу, ускладнення й збагачення її політичними, геополітичними, цивілізаційними конотаціями. Неабияке значення у цьому контексті набуває факт перетворення багатомовності на вагому складову системи міжнародних відносин, на інструмент міждержавної співпраці та, водночас, конкуренції, зокрема в освіті.

У підрозділі 1.2 – *«Багатомовність як предмет дослідження емпіричних наук та філософії»* – проаналізовано підходи до визначення меж предметного поля дослідження багатомовності засобами філософії освіти.

Перетворення багатомовності з несоціалізованої особливості на елемент соціалізованих відносин, питома вага якого у загальному «обсязі» феномену соціалізації неухильно зростає, – зумовлено історичним процесом поетапного ускладнення первісно однорівневої структури мови (мовлення) і формування на її основі структури багаторівневої.

Природу багатомовності визначають два фактори. Це, по-перше, володіння – чи то вільне, чи то обмежене – певною мовною особистістю кількома іншими, крім рідної для неї, мовами, у просторі кожної з яких вона набуває характеру «вторинної» мовної особистості, тобто особи – «споживача» мов, котрі не є для неї рідними, які вона опанувала як іноземні й якими систематично користується в процесі своєї життєдіяльності. І це, по-друге, використання у тому чи іншому середовищі для забезпечення належного ступеня функціонування індивідуальної, колективної, національної свідомості та для задоволення потреб комунікації різних видів і рівнів більше, ніж однієї, мови, які лише в їх сукупності виявляються достатніми для нейтралізації комунікативної неоднорідності певного соціального середовища та для гармонізації ефекту його різновимірності. Неодмінне поєднання двох властивостей: володіння кількома мовами й їх використання у відповідних комунікативних ситуаціях, – можна вважати домінантою переважної більшості з відомих нам визначень багатомовності.

Кожному відтинкові історичного часу й кожному етапу історичного розвитку відповідає свій варіант багатомовності (або ж стан її відсутності чи невиявленості – «нуль-багатомовність»), і цей факт заперечує існування раз і назавжди визначеного алгоритму багатомовності, розкриваючи змінний характер цього явища. Новітня або «модерна» багатомовність в її сучасному вигляді сформувалася в процесі тривалої еволюції, в ході якої вона зазнавала впливу ряду факторів і обставин, у тому числі й позалінгвістичних, а також тих, що зумовлені явищами контекстуальної природи. Вирішальну роль у трансформації «історичної» (традиційної) багатомовності у ході змін,

притаманних новітній добі, й у набутті нею сучасного вигляду відіграли науково-технічна революція, формування наднаціонального інформаційного простору, глобалізація. Кожне з цих явищ сприяло тому, що контакти та взаємопроникнення матеріальних і духовних компонентів різних культур активізувалися, вийшовши на якісно новий рівень в системах освіти і виховання.

У підрозділі 1.3 – «Багатомовність в українському суспільстві, її витоки та специфіка» – розглянуто основні характеристики вітчизняної багатомовності у суспільстві та освіті.

Українська модель багатомовності зазвичай де-факто є українсько-російською двомовністю. В окремих випадках вона перетворюється на три- або чотиримовність завдяки появі додаткових елементів. Її характер помітно коливається залежно від регіональної приналежності мовної особистості та її мовних практик. Є й інші варіанти дво-/багатомовності: українсько-румунська, українсько-польська, українсько-болгарська, українсько-угорсько-словацька, українсько-молдавсько-російська та ін., локалізацію яких зумовлюють особливості історичного розвитку певних фрагментів українського державного простору. Українсько-російська двомовність не вичерпує багатомовну модель організації мовного простору в Україні, проте становить її ключовий елемент, який визначає її характер та особливості. Введення в освітньо-виховний простір ще й іноземних мов – збагачує багатомовність.

З аксіологічної точки зору багатомовність українського суспільства амбівалентна: залежно від обставин, від конкретних особливостей ситуації та від специфіки її включення в ті чи інші контексти вона може бути позначена і позитивною, і негативною оцінкою або ж лишитися нейтральною. У той же час суспільне сприйняття багатомовності й, особливо, українсько-російської двомовності, набуваючи політичного присмаку, перетворюється на один з важливих напрямів політичного протистояння і геополітичного вибору, в гальмо розвитку освіти. В основі багатомовності українського суспільства й української держави лежить, з одного боку, поліетнічний характер суспільного організму, з іншого, – наявність такого феномену, як етнічні українці, які вважають своєю рідною мовою російську, а також реальної і повноцінної з огляду на ступінь володіння кожною українсько-російської диглосії, притаманної для частини української нації. Поліетнічний і багатомовний характер українського суспільства є для нього одним з елементів традиції.

Внаслідок дії фактора глобалізації державне єднання територій з різним досвідом державної приналежності в минулому для таких держав, як Україна, поєднує в собі три елементи мовних практик: вдосконалення мови титульної нації як державної мови; модернізацію державної мовної політики, сконцентрованої на покращення стану справ на загальній «мовній мапі» держави з урахуванням

мовних практик національних меншин; вироблення нового алгоритму існування державної мови на міжнародному рівні та її взаємодії з іншими мовами (у тому числі, світовими та регіональними).

У другому розділі **«Особливості сучасної мовної ситуації в Україні у контексті освітніх реалій та стану мовних практик українців»** представлено картину українського національного мовного середовища на нинішньому етапі його розвитку.

У підрозділі 2.1 – **«Багатомовність у мовних практиках українців як чинник становлення та розвитку мовної та освітньої ситуації в Україні»** – проаналізовано особливості мовних практик українців в контексті розгляду проблеми багатомовності.

Мовна ситуація відображає нестабільність всієї системи суспільних відносин, яка склалася в Україні за час її суверенного існування внаслідок трансформаційних процесів, а також через вплив обставин, успадкованих з минулого. Для української мови як для базового і ключового елемента мовної ситуації, освітніх практик залишається неподоланою суперечність між її функцією засобу комунікації й місією пріоритетної форми виявлення «духу нації» (у розумінні категорії, запропонованому В. фон Гумбольдтом і розвинутому неогумбольдтіанцями), вирішального критерію ідіоетнічної ідентифікації історичної території, яка здійснила акт перетворення на територію державну. Додаткової неоднозначності при цьому додає те, що нація, про виявлення духу якої в українській мові ідеться, переживає нині непростий етап остаточного становлення та емансипації власної державності, перебудови систем освіти, науки, культури.

Усвідомлення української мови як домінанти національної культури та національної ідентичності має тривалу в часі, багату за змістом традицію, в якій завжди переважав так званий «есенціалістський» (термін К. Гірца) підхід до проблеми, зорієнтований на послідовну акцентуацію мовного компонента в структурі таких явищ, як нація, національна свідомість, національна ідентичність, національна освіта. Залишаючись одним з елементів національної свідомості, мова в нових умовах змінює алгоритм функціонування, виявляючи вплив на націотворчі й націоконсолідуючі процеси не безпосередньо, а опосередковано й неодмінно у поєднанні з іншими факторами, такими, як національні міфи, національні та державні символи, історична пам'ять, система цінностей (яка є змінною, залежною від обставин, середовища, характеру ситуації, а також від того, що інколи називають «духом часу»). Серцевиною-ядром національної свідомості й національної ідентичності стає якраз не мова, а міф або, якщо вжити термін Д. Армстронга, «міфо-мотор» (актуалізована, адаптована під потреби моменту сукупність ключових для даної етнічної або національної спільноти міфів та символів), запуск в дію й активізація якого у кожний момент залежать від

різноманітних факторів, зокрема, й від того, яка саме з суспільних верств чи груп еліт і з якою метою перебирає на себе роль суб'єкта його застосування.

У *підрозділі 2.2 – «Філософське осмислення засад та результатів наукового опису мовної ситуації в Україні після здобуття незалежності»* – проаналізовано специфіку предмету та підходів до аналізу мовної ситуації в Україні з початку 1990-х років до нинішнього часу.

Мовну ситуацію в Україні вирізняють дві особливості, пов'язані з багатомовністю. По-перше, певна розбалансованість, зумовлена пошуком нової моделі співвідношення між дійсним станом справ у мовному середовищі й юридичним статусом, за яким відбувається регламентація мовних, культурно-мовних, освітніх, національно-мовних процесів з боку держави. По-друге, ситуативна перевага суб'єктивних параметрів над об'єктивними. В освіті залежність від суб'єктів політики була особливо помітною.

Однією з головних ознак мовної ситуації на загальнонаціональному і на регіональному рівнях слід вважати дво- та/або багатомовність, а одним з найголовніших завдань у контексті її подальшого розвитку – досягнення консенсусу щодо того, чи має, зрештою, ця дво- та/або багатомовність стати нормою життя і освіти, чи її варто обмежити низкою протекціоністських заходів, спрямованих на підтримку української мови як державної та на зміцнення її ролі як ключового елемента української етнічної самоідентифікації. Саме багатомовність зумовлює існування в етнонаціональній матриці українства такого феномену, як множинність суспільної форми мовної свідомості, тобто наявність не однієї, спільної для всіх членів мовного колективу, такої форми, а кількох форм, які в окремих випадках доповнюють одна одну, тоді як в інших функціонують у цілком незалежному, самодостатньому режимі. Замість стану «однорідномовності» як оптимального для мовної особистості виникає стан «дво-» або «багаторідномовності». Теоретично маючи певні переваги, він, проте, несе у собі й загрози, зумовлені, зокрема, тим, що перевищує психічні можливості пересічної людини. Дія «закона рідної мови» Й. Вайсгербера, згідно з яким кожна мова формує свій специфічний «мовний організм», розкриваючи носієві мови з найперших, дитячих, років життя існуючу в рідній мові духовну силу і творчий потенціал, – внаслідок цього втрачає ефект прямої дії, опосередковується, послаблюючись і призводячи до маргіналізації національної, колективної, індивідуальної духовності. Державна мовна політика і регіональна ситуація інколи вступають в конфлікт в освітніх практиках школи, в тому числі і вищої. Тому не дивлячись на законодавство, накази МОН України, система освіти залишається занадто консервативною.

У *підрозділі 2.3 – «Фактор мови як елемент освітнього та політико-філософського дискурсу»* – наголошено, що науковий та філософський дискурс мови мають своїм підґрунтям ціннісні характеристики мови.

Однією з причин, котрі зумовлюють значення мови у житті суспільства й мовного фактору у філософському дискурсі прийнято вважати її – мову – приналежність до ціннісних категорій, покладених у підґрунтя і національної системи цінностей у її вербальному вираженні, і національної ідентичності як такої, завдяки чому з'являється можливість здійснювати з допомогою мови членування соціального простору за ознакою «свій» – «чужий». Саме система цінностей, навіть якщо вона під впливом несприятливих обставин на певний час втрачає чіткість обрисів, перетворюючись на напіврозмитий конгломерат вимог та імперативів без зрозумілого значення й видимої можливості практичного застосування, дає особистості змогу організувати простір – фізичний, соціальний, політичний, освітній та інші – навколо себе, освоювати цей простір, заволодівати ним, у відповідний спосіб впливаючи на його – простору – характер та особливості. Освітній простір є способом регуляції виховання молоді, каналом трансляції цінностей особі.

Роль мовного фактору в сучасному українському філософському дискурсі визначається, насамперед, саме потребою вербального закріплення оновлюваної конструкції національного державно-політичного та ціннісно-національного розвитку, а також її адаптації до системи наріжних засад та орієнтирів. Але не лише цим. Існує точка зору, згідно з якою українська мова являє собою один з елементів, один з головних символів суспільного протесту та політичної опозиційності. Її розглядають як мову «креативного класу», тобто контр-еліти, орієнтованої, на відміну від правлячого режиму, не на консервацію чинного стану, а на побудову нової країни, на її модернізацію. Лінгвістичні категорії самоідентифікації, разом з категоріями освітньо-культурними, етнічними, географічними, економічними, лежать в основі поняття національність або політична національність у сучасному розумінні.

У контексті українських дискурсивних практик мовно-освітнього характеру нині особливого значення набуває проблема «вибору мови». Це створює загрозу консервації в Україні перехідного стану в сфері ідентичності. Етнічна ідентифікація, маючи здатність виступати в ролі консолідуючого ресурсу, несе у собі сильний конфліктний потенціал. На нинішньому етапі розвитку конфліктна складова виявляється з особливою інтенсивністю. Це пояснюється, насамперед, тим, що механізм етнічної ідентифікації «спрацьовує» в позитивному ключі тоді, коли наявні такі ознаки, як: спільна етнічна історія, визнана переважною більшістю членів і груп цього етносу; сформована держава з титульною нацією, яка виростає на основі етносу; єдина культура, в тому числі – освітня, політична; єдина релігія й відсутність різних конфесій, які перебувають одна з одною у відносинах конкуренції; спільна мова, яка є рідною для більшості населення і має статус державної.

У підрозділі 2.4 – «Регіональний, європейський, глобальний освітні контексти еволюції українського національного мовного простору» – виявлено

зростаючу значущість міжнародних інтеграційних зв'язків для розв'язання внутрішньополітичних та внутрішньокультурних питань в Україні.

Нині в Україні жодна з наявних у суспільстві культурних систем не має достатнього потенціалу для того, щоб стати домінуючою. Культура титульної, державотворчої нації неспроможна на це через її недостатню модерність, зумовлену, зокрема, пізнішим входженням етнічних українців у процеси урбанізації, а також в силу того, що вона вже давно не є «рідною» для певної її частини. Більш розповсюджена російська культура і освіта в Україні з багатьох причин також не може взяти на себе інтегративну функцію. Разом з тим, об'єднання можливостей різних освітніх систем за умови їхнього повернення до алгоритму відносин, заснованому на партнерстві, могло б за певних умов виявитися плідним і продуктивним. Простого шляху до мовно-культурної консолідації суспільства як фундаменту консолідації політичної у нинішніх умовах не існує. Подолання чинного розколу варто шукати на інших концептуальних засадах, орієнтуючись не так на етнічну «чистоту» нації, як на її відповідність кращим зразкам провідних сучасних політичних націй. За таких обставин «вибір мови» для України мав би де-факто перетворитися на «вибір мов» або, інакше кажучи, на вибір такої моделі не ціннісно-державної, а функціональної, багатомовності. І в освіті закладається та або інша матриця виховання.

При цьому не йдеться ані про відмову від збереження української мови як рідної для представників української етнічної спільноти й від її утвердження як єдиної державної, ані про редукцію державної мовної політики, спрямованої на розширення суспільних функцій української мови у всіх сферах організованого спілкування і освіти й серед різних мовних спільнот, представлених у суспільстві. Мова йде про створення передумов для поетапного переходу від багато- або двомовної моделі національного мовного середовища старого зразка до моделі багатомовності нового типу. Прикладом такого переходу може служити досвід Литви, де після здобуття незалежності, здійснення системних кроків з модернізації державного і суспільного життя відбулися значні зміни у функціонуванні соціально-комунікативної системи країни, зокрема, перетворення литовської мови на функціональну домінанту, супроводжуване зрушенням функцій мов національних меншин, зокрема, російської і польської.

На відміну від регіонального, європейський контекст для України ґрунтується переважно на факторі не географічному (хоча й на ньому до певної міри також), а цивілізаційному. Принциповий елемент європейської доктрини нової багатомовності, у тому числі в освіті і науці – зняття з порядку дня будь-яке обговорення, яке могло б бути інтерпретоване як зневага до рідної мови або применшення її значення. Йдеться не про відмову від рідної мови на користь іншої або інших мов, а про доповнення комунікативного потенціалу, що його

відкриває перед мовною особистістю рідна мова, за рахунок можливостей інших мов, залучених у процесі освіти та/або життєдіяльності. Такий підхід можна застосувати і в Україні.

Глобальний контекст у його нинішнього вигляді висуває на порядок дня в якості одного з імперативів завдання форсованого впровадження у національне мовне середовище єдиної для всіх, універсальної, світової мови, роль якої останнім часом дедалі послідовніше й впевненіше перебирає на себе, як відомо, англійська. Глобальний контекст української мовної ситуації і змін, що у ній відбуваються, зумовлений саме збільшенням обсягу використання англійської, її поширенням на нові сфери, без шкоди українській.

У **третьому розділі «Типи багатомовності та національні моделі організації мовного простору у контексті світового досвіду»** розглянуто під кутом зору можливого застосування в Україні мовні ситуації в різних країнах світу у контексті освіти.

У **підрозділі 3.1 – «Національні моделі організації неодномовного (полілінгвального) мовного простору (Фінляндія, Ірландія, Бельгія, Швейцарія)»** – проаналізовано основні характеристики стихійно утворених моделей організації національного мовного простору.

За спостереженнями соціолінгвістів, кількість дво- та багатомовних ситуацій з кожним роком зростає. Цей процес об'єктивно зумовлений низкою факторів, зокрема, таких, як збільшення питомої ваги носіїв індивідуальної дво- та/або багатомовності, а також перманентним нарощуванням інтенсивності контактів між державами і народами та перманентним поживавленням взаємодії освітніх систем на всіх рівнях і в усіх проявах. У переважній більшості випадків стан дво- або багатомовності успадкований з минулого і є прямим наслідком історичного розвитку, а також сплесків національної самосвідомості, що відбувається у технологіях освіти.

Один з прикладів – Фінляндія, країна, розташована у зоні культурно-цивілізаційного пограниччя поміж двома потужними «материками» (германсько-скандинавським та слов'янським), шлях якої як до національної державності, так і до повноцінної, юридично закріпленої, емансипації власної мови та культури був непростий і тривалий. Вплив традиції залишається для фінського націо- й соціокультурного середовища досить відчутним, хоча після періоду підвищення напруги він набув позитивного характеру.

Ситуація двомовності в Ірландії багато в чому унікальна. Через те, що її утворено на підставі двох різних за своїм потенціалом мов, вона є більшою мірою формальною, ніж реальною. Офіційний статус ірландської мови перевищує обсяг її реального функціонування, а співвідношення ірландської та англійської з огляду на якість і кількість функцій, що їх виконує кожна з мов, не відповідає їхній статусній рівності й формальній рівноправності. Незважаючи на статус

однієї з двох державних, ірландська мова в Ірландії є до певної міри примусовою. По суті, тут має місце втрата власної офіційної мови, супроводжувана прийняттям в якості офіційної іншої мови, й перетворення ірландського мовного середовища на англофонне.

У Бельгії офіційних не дві, як у Фінляндії й Ірландії, а три: французька, нідерландська (фламандська), німецька. Мовна ситуація є формально багатомовною, реально – змішаною, багатшаровою. Її сутність та особливості залежать від взаємодії двох з трьох офіційних мов – французької та нідерландської. Розвиток багатомовності тут відбувається, в основному, за рахунок оволодіння носіями фламандської французькою мовою й її використання у мовних практиках. Специфіка організації мовного простору в Бельгії полягає у тому, що лінгвістичні кордони тут жорсткі й непрозорі, до того ж, значною мірою визначаються кордонами адміністративними та політичними, здійснюючи зворотний вплив на ці останні.

У Швейцарії, яку прийнято вважати, якщо не еталоном, то вартим наслідування прикладом демократичного, справедливого розв'язання мовних проблем та організації неодномовного мовного простору, чотири мови – німецька, французька, італійська, ретороманська – мають статус національних, хоча з огляду на кількість носіїв кожної з них вони нерівнозначні. Обсяг комунікативних функцій трьох перших з них практично однаковий. Те ж саме можна сказати і про реальний престиж кожної з них. На рівні власне мовних реалій швейцарська мовна ситуація мало чим відрізняється від бельгійської. У швейцарських мовних спільнот не спостерігається потягу до політизації мовних проблем. Відсутня і тенденція політизації мовної проблематики й міжмовних відносин. У галузі освіти, зокрема, вищої, багатомовність у Швейцарії є нормою, звичайною практикою.

У підрозділі 3.2 – «Національні моделі організації формально одномовного (монолінгвального) мовного простору (Франція, Великобританія, Іспанія, Австрія та інші)» – розглянуто світовий досвід регулювання багатомовності на матеріалі формально одномовних (монолінгвальних) країн Європи.

Для значної частини країн, одномовність в яких склалася історично, в процесі тривалого розвитку, перетворившись, відтак, на один з вагомих елементів традиції національної державності, державна мовна політика, спрямована на підтримку та пропаганду мови титульної, державотворчої нації, є нормою, навіть всупереч тому, що вона, крім усього іншого, призводить до таких наслідків, як асиміляція інших етносів та обмеження реальних мовних прав національних меншин (зокрема, й у галузі вищої освіти). За таких умов утримання мовної ситуації у цих країнах від сповзання до мовного конфлікту досягається переважно завдяки позамовним чинникам. Особливий випадок являють Франція,

Великобританія та Іспанія, адже і французька, й англійська, й іспанська мови належать до кола полінаціональних, «світових» мов, і це накладає певний відбиток на позиціонування та функціонування кожної з них у мовному просторі «титкульних» націй.

Нині французька мова у Франції є об'єктом державної політики, яка спрямована на її захист, поширення, пропаганду й яка спирається на солідну юридичну систему законів та декретів, а також на різного роду організації й інституції. зокрема, на спеціальні комісії (комітети) з термінології, утворені у міністерствах. Франція є єдиною у Західній Європі країною, яка дбає не лише про законодавче регулювання відносин між французькою та регіональними мовами і мовами національних меншин, а й між французькою та англійською як провідною світовою, «глобальною», мовою. Тут ухвалено спеціальний закон, який фактично регулює взаємини між цими двома мовами з виразним акцентом на державний протекціонізм по відношенню до національної та її захист від конкуренції з боку англійської.

Попри закріплену на рівні державної ідеології й послідовно втілювану в життя політику одномовності, як і попри безсумнівно домінуюче положення англійської мови та формальний статус Великобританії як одномовної держави, – реальна мовна ситуація у цій країні має значно більш складний вигляд. По-перше, це зумовлюється тим, що у британському національному мовному просторі наявні мови національних меншин – валлійська, ірландська, шотландська. По-друге, через те, що певна частина громадян є не одно-, а двомовними. Згідно з Європейською Хартією регіональних мов та мов національних меншин та з відповідними директивами Європейського Союзу, членом якого, як відомо, є Великобританія, британський уряд був зобов'язаний вжити заходів з метою забезпечення дітям іммігрантів належних умов для здобуття шкільної (початкової) освіти рідною мовою та для збереження рідної мови й культури. З точки зору значної частини спостерігачів як усередині країни, так і, особливо, за її межами, в інших країнах Євросоюзу, британська влада у цьому відношенні зробила менше, ніж могла.

Одномовність на рівні держави в цілому поєднується в Іспанії з двомовністю на рівні окремих її частин, яким надано автономний статус. Згідно зі Статтею 3 іспанської Конституції, єдиною офіційною державною мовою на всій території країни є іспанська або, як її ще називають, кастильська. За рештою мов Іспанії також на конституційному рівні визнається статус офіційних на території відповідних автономій. Іспанський досвід свідчить про те, що надмірна, недостатньою мірою контрольована децентралізація мовної політики, супроводжувана, зокрема, й переданням ухвалення ключових рішень та їх утіленням у практичну площину на регіональний рівень, часто-густо виявляється не менш хибною й навіть у чомусь згубною, ніж надмірна

централізація, яскравим прикладом якої може служити мовна політика уряду Великобританії.

Досвід Австрії для України, можливо, особливо цінний через те, що в австрійському мовному просторі присутня в якості основної та домінуючої німецька (точніше кажучи, «австрійська німецька» як специфічний національний варіант німецької) мова, спільна з мовою іншої, більш потужної, держави – Німеччини, приблизно так само, як в українському мовному просторі присутня мова російська. Представники національних меншин і громад в Австрії забезпечують свої соціально-комунікативні потреби німецькою мовою. У побутовій сфері вони, як правило, користуються своїми мовами.

У підрозділі 3.3 – «Моделі багатомовності – світовий досвід для України: Канада, Південно-Африканська Республіка, Індія, Сінгапур» – проаналізовано світовий досвід регулювання багатомовності на прикладі багатомовних країн англомовного ареалу.

У Канаді здійснюється державна політика мультикультуралізму або, як її інколи називають, «культурної мозаїки», гарантована статтею 27-ою Канадської хартії прав і свобод (це – одна зі складових Канадських Конституційних актів). Відповідно до реального стану мовної ситуації та мовної поведінки у Канаді здійснюється не один, а одразу декілька видів мовної політики: централізована, на рівні федерального уряду, а також регіональні, на рівні урядів десяти провінцій і трьох територій, котрі входять до її складу. Певна частина англомовних канадців (особливо у західних провінціях) чинить пасивний спротив розвитку двомовності, вважаючи, що визнання й законодавче закріплення права франкомовного Квебека на збереження та розвиток його індивідуальних, зокрема, й мовних, особливостей, обмежує їхні власні права та свободи. З іншого боку, для частини франко-канадців зберігає свою гостроту проблема захисту французької мови та культури, усунення загрози їхнього зникнення або асиміляції під тиском англійської. Досвід Канади у встановленні контролю над мовною ситуацією й у здійсненні державної мовної політики міг би бути корисний для України, насамперед, з точки зору поєднання й узгодження офіційної двомовності з мультикультуралізмом.

Переважає більшість з тих мов, які нині мають у ПАР статус офіційних – дев'ять – одержало його не так давно, а саме 1994 року, коли в країні відбулися радикальні політичні зміни, а в державній мовній політиці й у підходах до організації мовного простору сталися кардинальні зрушення. Так, однією з характерних рис дослідники називають прискорений темп мовних змін на всій території країни. За рівного статусу особливу роль, яка вирізняє їх поміж усіх інших, відіграють дві мови – бурська й англійська. Саме вони забезпечують комунікацію на загальнонаціональному рівні, а також виконують функцію мов-посередниць. Сучасну мовну ситуацію в ПАР слід кваліфікувати як екзоглосну,

незбалансовану. Їй притаманний ряд ознак, зумовлений дисбалансом бурської й англійської мов, який мав місце у попередній період. В останні роки статус англійської і обсяг її використання, підвищуються, ця обставина, як прийнято вважати, загалом позитивно впливає на стан національного мовного простору.

Мовну ситуацію в Індії вважають унікальною з огляду, щонайменше, на три обставини: кількість мов, наявних в індійському мовному просторі; специфіку міжмовної взаємодії; характер присутності англійської мови, її статус, особливості використання різними групами корінного населення. На рівні окремих штатів і територій спостерігаємо багатомовність, утворену з двох, трьох, чотирьох, п'яти елементів, у рамках якої поєднуються, з одного боку, рідні мови мовних суб'єктів, з іншого, регіональні мови, а також хінді й англійська. Варто, передусім, згадати факт існування її індійського варіанту – індлішу («індійської англійської»), а також таких феноменів, як хінгліш (суміш хінді й англійської) та бенгліш (суміш бенгалі й англійської). Важливо спеціально наголосити на тій обставині, що хінгліш має мало спільного з такими явищами, як піджин або «суржик», які належать до спрощених, примітивних варіантів. Це – суміш двох мов – хінді й англійської – у мовленні людей, які добре, в повному обсязі й на належному рівні, володіють кожною з них. Державна мовна політика в Індії спрямована, насамперед, на зміну соціально-комунікативної системи й, насамперед, на обмеження функцій англійської та розширення сфер використання хінді. Вона ґрунтується на змішаній протекціоністсько-прагматичній стратегії.

Нинішня мовна ситуація у Сінгапурі, яка є багатомовною як де-факто, так і де-юре, стала наслідком проведення цілеспрямованої державної мовної політики, орієнтованої на ефективність, прагматизм, забезпечення внутрішньої стабільності, а також на розширення кола можливостей для кожного представника кожної з мовних общин. Англійська у Сінгапурі є, з одного боку, однією з чотирьох офіційних мов (загальна кількість мов, наявних у мовному просторі країни, – понад 20), з іншого – мовою міжнаціонального спілкування. Три інші мови, які мають статус офіційних – китайська, малайська, тамільська. Всі офіційні мови достатньою мірою присутні в інформаційному й культурному просторі країни, на кожній з них видаються друковані видання різного профілю, ведуться теле- та радіопередачі. З цього погляду в мовному просторі Сінгапура спостерігається певна рівновага. А ось у просторі освітньому такої рівноваги немає, й її досягнення не розглядається у контексті завдань державної політики. У початкових класах діти навчаються рідною мовою, а в старших класах та у ВНЗ – переважно англійською. Внаслідок відповідного спрямування державної мовної політики, а також дії факторів об'єктивного характеру й змісту одним з наслідків неухильного зміцнення позицій англійської мови у мовному середовищі Сінгапуру виявилася

тенденція до посилення китайсько-англійської двомовності. Натомість обсяг багатомовності, навпаки, почав поступово зменшуватися.

У *підрозділі 3.4 – «Мовна ситуація, мовні політики та практики у державах арабського світу»* – розвинуто напрацювання попередніх дослідників щодо ситуації багатомовності у країнах арабського світу.

Етномовна ідентифікація, заснована, передусім, на володінні й користуванні арабською мовою – нею, за статистикою, володіє понад 85% мешканців арабського світу, незалежно від того, чи мешкають вони у регіоні Машрику (Арабський Схід) чи Магрибу (Арабський Захід), – а також інші мовні проблеми урядами практично всіх арабських країн прийнято розглядати як соціальні проблеми надзвичайної ваги. Особливість сучасної моделі функціонування арабської мови полягає в тому, що вона має вигляд внутрішньо структурованої й ієрархічно впорядкованої сукупності, яку утворюють чотири основні форми її існування. Перша з них це – класична арабська літературна мова, друга – сучасна (письмова й усна) літературна мова, а третя й четверта, відповідно, територіальні й соціальні діалекти, а також побутово-розмовна мова різних соціальних верств і груп населення. За допомогою цих чотирьох форм здійснюється забезпечення всіх без винятку соціально-комунікативних потреб, відбувається обслуговування всіх сфер міждержавного, міжетнічного, загальнодержавного, регіонального, місцевого, індивідуального спілкування. Функціонування арабської в різних країнах організовано у неоднаковий спосіб. По-різному будуються й міжмовні відносини арабської з іншими мовами, які використовуються в тому чи іншому статусі й обсязі у різних країнах. Першу групу країн складають країни, для мовної політики й мовних практик яких характерні функціонування арабської мови на всіх рівнях і в усіх сферах соціально-комунікативних систем країн у поєднанні з обмеженим використанням іноземної мови, насамперед, в якості мови освіти у вищій школі (переважно на природничих факультетах) та мови науки (Сирія, Йорданія, Ірак, Кувейт, Йемен, Саудівська Аравія, Єгипет, Лівія). Другу групу складають країни, де основною рисою, яка визначає їхню мовну ситуацію, є існування так званої «паритетної двомовності», що передбачає використання разом з арабською мовою, наділеною статусом державної, мови іноземної в освіті, а також у господарському житті й адмініструванні (Алжир, Марокко, Туніс, Ліван). До третьої групи належать країни та регіони, в яких комунікативні потреби суспільства та його членів забезпечуються переважно різноманітними місцевими мовами й іноземною мовою, яка складає серйозну конкуренцію арабській, незважаючи на те, що остання має в них офіційний статус єдиної державної (Мавританія, а також колишні південні провінції Судану, які відтепер існуватимуть як окрема суверенна держава).

У *підрозділі 3.5 – «Особливості сучасних мовних ситуацій у слов'янських країнах та країнах пострадянського простору»* – уточнено попередні уявлення

про роль багатомовності у побудові мовної політики у країнах-республіках колишнього СРСР.

Сучасна мовна ситуація у країнах слов'янського світу характеризується протиборством мовної політики та мовної дійсності. Більшість нових незалежних національних держав, які виникли після зміни політичного ладу у Центральній, Східній, Південно-Східній Європі виявляє бажання реалізувати свій здобутий або відновлений державний суверенітет, у тому числі, й у сфері мови та міжмовних відносин. Однією з характерних ознак усіх національних слов'янських держав, які проголошували свою незалежність у цей час, стали, з одного боку, надання державного статусу мові титульної нації, яке мало не так власне мовно-культурний, як політичний підтекст, з іншого, перегляд формату відносин новопроголошеної державної мови з іншими мовами, а також значне ослаблення того аспекту мовної спорідненості й близькості слов'янських мов, на якому в різні історичні періоди, починаючи з доби слов'янських рухів національного відродження в першій половині XIX ст., робився, як відомо, особливий наголос і який мав виразно відчутний політичний і геополітичний присмак. Перегляд формату відносин з іншими мовами у Східній Європі найбільшою мірою торкнувся взаємин мов титульних націй з російською мовою. У тих мовних середовищах, де російська мова за традицією була присутня у значних обсягах, переформатування національного мовного простору спричинило виникнення низки специфічних проблем. Одна з найбільш серйозних з них полягала в тому, що деякі з нових державних мов після відносно тривалого співіснування з російською на засадах державної мовної політики, здійснюваної у СРСР, на рівні реальних мовних практик були лише частково в змозі виконувати всі без винятку функції й забезпечувати соціально-комунікативну сферу в повному обсязі. Внаслідок цього склалася ситуація гострої конкуренції між новими державними мовами й мовою російською. Остання, хоча й втратила неформальний статус провідної й домінуючої, який вона мала у радянський час, залишилася найбільш престижною мовою у даних мовних середовищах.

У четвертому розділі **«Система ВНЗ як інструмент модернізації суспільного життя та фактор регулювання мовної ситуації»** увагу зосереджено на філософсько-освітніх аспектах аналізу мовних ситуацій, колективних та індивідуальних мовних практик, на ролі вищих навчальних закладів у їхньому розв'язанні.

У *підрозділі 4.1 – «Багатомовність у системі вищої освіти: філософсько-освітній пошук балансу між національною свідомістю й ідентичністю та прагматизмом»* – розвинуто положення про необхідність узгодження ціннісних та функціональних критеріїв при виборі національної моделі багатомовності для мовного простору України загалом та вітчизняної системи вищої освіти зокрема.

Нині один з чи не найголовніших викликів для української освіти полягає в тому, що її розвиток іде під впливом двох протилежно спрямованих тенденцій. З одного боку, це – наповнення освітнього процесу національним змістом, тобто його українізація, усунення негативів русифікації освіти, науки, культури. З іншого, – інтернаціоналізація, зумовлена включенням національного освітнього простору до простору світового, глобального, «підпорядкованості» першого – другому. Додаткові складнощі виникають в Україні через те, що українізація відбувається із запізненням, тоді як інтернаціоналізація, зумовлена глобалізацією, навпаки, з випередженням з огляду на реальну готовність української освітньої галузі до неї. Вплив глобалізації варто, гадаємо, розглядати як ще одну причину контекстуального характеру, яка позначається на стані освіти в Україні, привносячи додаткові елементи. Національна освітня сфера уже є складовою глобальної системи освіти, і процес її подальшої «прив'язки» до неї продовжує набирати оберті.

Нова глобальна системність освіти не просто створює перешкоди для формування системності національної як чогось осібного і самодостатнього, такого, яке значну частину обсягу свого існування здатне здійснювати поза глобальним контекстом, а фактично зводить можливість такого формування нанівець. Такий стан справ висуває на порядок дня в якості однієї з найбільш нагальних проблем такою поєднання національного та глобального, в якому б стимулювалися переваги й мінімізувалися негативи і першого, і другого.

Нині на порядку дня освіти в Україні стоїть завдання модернізації. Але модернізація як систематизація національної освіти й її суверенізація, перетворення із сегменту колишньої радянської на повноцінну й самодостатню на принципово новій основі та, з іншого боку, модернізація освіти як її адаптація до вимог глобалізації – це дві різні модернізації, які мають спільні риси, але, разом з тим, відрізняються одна від одної, перебуваючи у відношеннях прихованої конкуренції й навіть антагонізму.

Модернізація-суверенізація мала б ґрунтуватися на націоцентричній моделі освіти та на концепції формування особистості, у тісно пов'язаною з традиційною українською етнопедогогікою, зосередженою, насамперед, на проблематиці, котра кореспондує з національними ідеєю та ідеологією, інтерпретуючи їх як наріжний компонент освітнього процесу загалом. Згідно з цією ідеологією, освіта постає, у першу чергу, як процес цілеспрямованого, стимульованого на державному рівні виховання у молодого покоління національної свідомості, духовності, самоповаги.

Модернізація-адаптація, у свою чергу, висуває на порядок денний національного освітнього процесу як першочергове завдання досягнення оптимального за наявних умов рівня його включеності до процесу глобального з обов'язковим підпорядкуванням останньому всіх без винятку параметрів. Мова при цьому йде навіть про той комплекс уявлень та ідей, який можна було б

визначити як «ідеологію» освіти в добу досягнення нею небаченого ніколи раніше ступеню інтернаціоналізації та глобалізації.

Дихотомія модернізації-суверенізації та модернізації-адаптації прямо екстраполюється на мовну ситуацію у системі освіти, зумовлюючи специфіку мовного середовища у навчальних закладах і окреслюючи можливі шляхи їх подальшого розвитку. У першому випадку пріоритет державної мови й її монополія як, коли не єдиної, то, безумовно, домінуючої мови вищої освіти мають бути незаперечними. У другому пріоритет міг би за певних умов бути наданий англійській мові як такій, що домінує у глобальному освітньому середовищі, являє собою оптимальний мовний ресурс для здобуття або продовження освіти за межами України у провідних світових навчальних закладах, зокрема, й тих, які входять до кола п'ятсот кращих ВНЗ світу.

У підрозділі 4.2 – «Мовна компетенція студентства та мовна ситуація в українських ВНЗ у контексті наближення України до європейського освітнього простору» – здійснено розгляд стану справ з опануванням мовною ситуацією у вітчизняних університетах під кутом зору набуття практичного характеру інтеграції вітчизняного освітнього простору у європейський.

Вищі навчальні заклади посідають у системі освіти особливе місце. Вони включені у систему, пов'язані з нею, проте порівняно із середніми спеціальними, середніми, початковими навчальними закладами мають специфіку, яка знаходить виявлення і на рівні змісту та форм навчального процесу, і з огляду на здійснення виховної функції. Це спостерігається й у сфері мовних практик і мовної компетенції. З точки зору розв'язання завдань, пов'язаних з вихованням, ВНЗ не просто важливі, але без перебільшення незамінні. Саме вони мають бути інструментом громадянського загартування і змужніння молоді, школою громадянськості для молодого особистості, осередками патріотизму та громадянської відповідальності.

Функціональна різноплановість освітнього процесу робить ще більш актуальними як проблему мови освіти загалом, так і проблему багатомовності. Головною при цьому стає, на наш погляд, колізія: національне – загальнолюдське (або: державне – глобальне). Спеціально доводити визначну роль системи освіти у формуванні національної свідомості та інших рис національного духу в наш час немає особливої потреби. Після того, як було обґрунтовано прямий причинно-наслідковий зв'язок виникнення націоналізмів й модерних націй з новою системою освіти, яка сформувалася в добу Просвітництва (Е. Гелнер), поле для дискусій у цьому питанні виявилось помітно звужене, хоча й не закрито остаточно.

У переліку найбільш гострих і болючих «вузьких» місць української вищої освіти, за версією Програми ООН «Цілі розвитку тисячоліття», ані мовна проблема, ані проблема національної ідентичності як така не фігурують. Натомість увагу зосереджено на питаннях матеріально-технічного переоснащення ВНЗ відповідно до вимог нового часу, а також на рішучому підвищенні

ефективності освіти з точки зору, по-перше, відповідності її кваліфікаційним стандартам реальному рейтингу спеціальностей, сформованого ринком, по-друге, можливості тим, хто її здобув, знайти відповідне місце роботи саме за здобутою спеціальністю. Подібний – «утилітарний» – підхід навряд чи можна вважати достатнім і задовільним в усіх відношеннях. У той час, як в Європі нині університет покликаний учити бути медиком, фармацевтом, адвокатом, суддею, економістом, державним управлінцем, учителем тощо, в Україні, з огляду на нинішній стан справ у ній, університет мав би також учити бути українцем.

В ідеалі «конструкція», за допомогою якої варто було б здійснювати державну мовну політику відповідного – націо- та мовоцентричного – спрямування, мала б складатися з трьох елементів: освітній сегмент влади (і влада загалом), студентське середовище, нарешті, суспільство. Останній елемент має особливе значення, через те, що без створення в суспільстві реальної потреби в україномовності його членів, у тому числі – молодих, досягти бажаного рівня україномовності не вдасться ні за яких обставин. Не одержуючи належного стимулу, молодь не піклуватиметься про корекцію мовної поведінки у бік зростання присутності в ній української мови.

Розв'язання завдання системної, цілеспрямованої корекції мовної поведінки студентства стикається зі значними труднощами, зумовленими, передусім, незадовільним станом студентського (й загалом молодіжного) середовища, що його констатує більшість українських представників різних гуманітарних дисциплін. Під впливом низки як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів у цьому середовищі відбуваються відчутні соціальні й духовно-моральні деформації, негативність впливу яких на загальний стан українського суспільства багато хто оцінює як загрозливий. Молодь як найбільш динамічна й одна з найбільш незахищених соціальних груп, позбавлена стабілізуючого впливу традиції, життєвого досвіду, не маючи достатнього ступеню соціалізації, опиняється в ситуації, коли загальна духовна криза, криза ідентичності відбиваються на ній у найвідчутніший спосіб, зумовлюючи відмову значної кількості молодих особистостей від спільних цінностей, включаючи національні, переорієнтацію на забезпечення потреб власного «я». Втрата всього того, що зумовлювало внутрішню цілісність і суспільства загалом, і окремих його сегментів, виявляється як на «горизонтальному» (зв'язки між різними соціальними групами всередині одного покоління), так і на «вертикальному» (зв'язки між різними поколіннями) рівні.

Зростання освітнього рівня не призводить автоматично до підвищення рівня національної свідомості та більш глибокого й щирого усвідомлення ролі й значення державної мови. Принципово важливим завданням у цьому контексті виявляється вироблення конкретного інструментарію та практичних механізмів втілення в життя тих програмних положень і настанов, комплекс яких перебуває нині у стані вироблення. Без цього увесь «проект» сполучення й взаємної

гармонізації процесів підвищення якості освіти й загального освітнього рівня молоді та виховання у неї національної – у тому числі й мовної – свідомості ризикує перетворитися на утопію.

У *підрозділі 4.3 – «Філософсько-освітня орієнтація системи вищої освіти як корегуючий фактор мовної ситуації»* – здійснено аналіз ролі вищої освіти у змінах мовної ситуації в суспільстві.

У світовій філософській думці прийнято включати до кола цілей освіти, з одного боку, закріплення за кожною людиною можливості підвищувати її освітній рівень та рівень культури протягом усього життя, перетворюючись, якщо скористатися висловом Х. Ортега-і-Гассета, з «пересічної людини на людину культурну», до того ж, там, де вона бажатиме, з іншого, виконання функцій соціального характеру й змісту, зумовлених станом суспільства та особливостями суспільно-політичної ситуації. Підходи українських науковців до розуміння мети освіти більш прагматичні, більша схильні до акценту на прикладних аспектах освітнього процесу, а також на його ролі у націотворчому процесі й формуванні національної ідентичності. Національну складову, національне забарвлення освітнього процесу вважає принципово важливим, коли й не ключовим, переважна більшість вітчизняних фахівців.

Проте в сучасному глобалізованому світі, який дедалі більше інтернаціоналізується на всіх рівнях і в усіх проявах, вимагаючи від людини адекватної адаптації до принципово нових умов існування, – було б неправильно і несправедливо вимагати від особистості зупинитися на опануванні виключно образів власної нації. Крім національно специфічних форм і образів культури, існують інонаціональні, інтернаціональні, наднаціональні, які також треба вивчати, розуміти, співвідносити з власними національними, і, хочемо ми того чи ні, національний суверенітет поступово стає другорядний і тимчасовий порівняно з повноцінною, вільною, плідною людською організацією, де люди вільно спілкуються між собою.

В умовах сучасної України перед освітою стоїть завдання створення передумов і вироблення інструментів для того, щоб вирівняти у правах і можливостях осіб, для яких українська мова є рідною, й тих, для кого вона рідною не є, але є державною з усіма наслідками, які з цього випливають. Його розв'язання не передбачає ані коригування рідної мови, спрямоване на її зміну – це було б протиприродно, – ані будь-які інші примусово-каральні заходи. Йдеться лише про наповнення реальним змістом державного статусу української мови, розширення її соціальних функцій, перетворення не лише на формальну, а й на дійсну функціональну домінанту соціально-комунікативної системи України, зрештою, про залучення до мовного середовища, заснованого на державній мові, усіх мовних спільнот.

З огляду на участь у забезпеченні належного формату існування української мови як державної її використання у системі освіти як домінантної мови освіти

має неабияке значення ще й через те, що здатність розвиватися має лише та мова, яка вживається не тільки у побутовому спілкуванні її носіїв, а й в інших формах людської діяльності: виробничій, науковій, діловій, суспільно-політичній, а також – в освіті. Поза освітньою сферою в сучасному світі розвиток мови втрачає як повноцінність, так і помітну долю функціональності. У сфері освіти має відбуватися остаточне формування й закріплення мовної компетенції особистості. Формулою одного з поширених варіантів цієї компетенції у сучасних українських умовах є ієрархічно впорядкований набір з трьох компонентів: рідна мова – основна робоча мова – мова повсякденного побутового спілкування, – в якій можливі комбінації за участі різних мов.

Мова освіти (у нашому випадку це – українська) покликана, з одного боку, гармонізувати індивідуальні дво- і багатомовні комбінації «зсередини», тобто на рівні мовної свідомості особистості, з іншого, забезпечувати реальний пріоритет української мови як державної в усіх тих сферах, в яких це необхідно з огляду на національні інтереси.

У підрозділі 4.4 – «Виховний аспект розвитку мовної ситуації в українських ВНЗ у ході модернізації національної системи освіти» – виявлено модернізаційний потенціал використання виховних засобів впливу на особистість при визначенні її мовної орієнтації шляхом її діяльного залучення до багатомовності.

Мовна компетенція має здатність змінюватися у ході діяльності особистості, проте її наріжні засади та визначальні принципи виявляють підвищений ступінь інерційності, залишаючись, як правило, незмінними протягом усього періоду її – особистості – фізичного існування. Винятки у цьому випадку можливі, але у порівнянні з випадками, які підтверджують це правило, вони нечисленні. Мовний вибір особистості у той чи інший період її життя може здійснюватися як свідомий вибір, зроблений на підставі або родинної традиції, або порівняння різних можливих за даних умов варіантів, або під дією певних зовнішніх факторів. Застосування відповідного набору засобів впливу та стимулювання у навчальному процесі в закладах освіти (особливо, вищої) дає змогу модифікувати цю парадигму, схиливши особистість до заміни суто індивідуального вибору на свідоме слідування у річищі зовнішніх обставин, сформованих навколо неї у процесі навчання.

Є підстави говорити про подвійну природу й подвійну функцію мови в системі освіти і про подвійний характер таких явищ, як дво- і багатомовність. На одному рівні, в одній системі координат, мова виконує роль наріжного каменю національної ідентичності й національної свідомості. На іншому, в іншій системі, – стає інструментом забезпечення комунікації, позбавленої національної ознаки. Ці дві іпостасі одного явища взаємопов'язані одна з одною й взаємозалежні одна від одної. Важлива особливість цієї залежності полягає в тому, що вона є односторонньою: «націоідентична» мова підлягає впливу з боку мови

«комунікативної», національно неідентифікованої, не здійснюючи зворотного впливу, зі свого боку, на цю останню.

Збереження української мови як «націоідентичної» та її утвердження в системі української освіти в якості функціональної домінанти захищаються надзвичайно важливими завданнями історичного моменту, проте їх слід розглядати не як завершення певного процесу й не як його кульмінацію, а як етап, необхідний, вирішальний, знаковий, але все-таки – лише етап. Після нього національна освітня система України, сягнувши нового етапу свого розвитку і здійснивши перехід від одного до іншого алгоритму існування – до нового типу, – буде готова до запровадження як другої, крім української, мови освіти однієї зі «світових» або «міжнародних» мов, скажімо, російської як регіональної або англійської як глобальної. На цьому, новому для себе, рівні українська етнічна свідомість мала б перетворитися на надетнічну, але не безетнічну, а національна система освіти – на наднаціональну, проте – не позанаціональну, відкривши, в такий спосіб, для своїх членів і учасників якісно нові обрії шансів і можливостей у плані повноцінного включення до регіонального, європейського, глобального освітнього простору.

На відміну від більшості інших суспільних практик, де навіть за наявності законодавчої бази у відповідній кількості та якості вона не застосовується на практиці через те, що ухвалені закони не імплементуються, – у сфері мововжитку в системі ВНЗ вдалося добитися того, щоб чинне законодавство «працювало» практично на повну потужність. У такий спосіб виявилось можливим досягти того, чого не вдається досягнути у загальнонаціональному масштабі: зняти будь-які різночитання щодо того, який має бути обсяг вживання державної мови у навчальному процесі, а яким – її співвідношення з мовою російською. Нині навіть абітурієнти з-за кордону, в тому числі – з «далекого» і «дуже далекого» зарубіжжя, перед тим, як стати студентами українських вишів мають в обов'язковому порядку опанувати українську мову на підготовчих мовних курсах та одержати відповідний документ, який підтверджує, що це їм вдалося.

Саме у системі ВНЗ нині існує цілком реальна можливість впритул наблизитися до розв'язання вкрай важливого і принципового завдання створення повноцінного україномовного середовища вже у короткостроковій перспективі. Нехай таке середовище матиме місце поки що лише у навчальному процесі, співіснуючи з українсько-російською та російсько-українською двомовністю у позааудиторному спілкуванні, його – середовища – появу варто визнати надзвичайно своєчасною й важливою. Перехід до багатомовності нового типу у системі ВНЗ полегшується тим, що нині освітній простір в Україні вже фактично є двомовним і виявляє тенденцію до подальшої еволюції вбік тримовності. Попри те, що офіційна статистика засвідчує домінування в освітньому просторі української мови, реальна ситуація, як засвідчують численні соціологічні опитування та дослідження, виглядає дещо по-іншому. У переважній більшості

випадків ідеться про двомовність українсько-російську або російсько-українську, проте мають місце й інші варіанти цього явища, наприклад, ситуативна (пов'язана з навчальним процесом) українсько-англійська двомовність у таких, приміром, навчальних закладах, як НаУКМА та Острозька академія.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційного дослідження зроблено узагальнення результатів роботи щодо визначення сутності, особливостей прояву та детермінаційних зв'язків багатомовності українського суспільства у її взаємозв'язку з процесами реформування національної системи вищої освіти в Україні, а також подані рекомендації, які мають теоретичне та практичне значення. Вони конкретизовані в наведених нижче положеннях:

1. Не втрачаючи свого пріоритетного значення у формуванні національної свідомості й у визначенні національної ідентичності, хоча й видозмінюючи його, мова під впливом внутрішньої трансформації, глобалізації, яка діє переважно «ззовні», й інших факторів усе більшою мірою набуває значення ключового механізму забезпечення комунікативних потреб особи, мікроколективу, колективу, нації. Тобто не лише «всередині» кожного колективного та/або національного світу, а й поза його межами – у тому над- або позанаціональному просторі, в якому контактують різні матеріальні й духовні культури, різномовні світи. Проблема мови як засобу комунікації, спільного для всіх або для прогресивної більшості, яка модернізувала своє буття й продовжує з усе наростаючою швидкістю й інтенсивністю модернізувати його надалі, набуває вагомого значення як на глобальному, так і на національному рівні, зокрема в освіті. А також, слід неодмінно додати, на рівні регіональному, який небезпідставно розглядається як конче необхідна перехідна – «посередницька» – ланка між рівнями глобальним і національним.

2. Подальший поступ процесів державотворення в Україні та формування адекватної вимогам і викликам історичного моменту української, не архаїчної етнічної, а модерної – політичної, громадянської – нації передбачає в якості однієї з принципово важливих складових розв'язання низки гуманітарних проблем. Як свідчать і приклад багатьох країн світу, і власний досвід України (історичний і сучасний) без перебільшення ключове місце серед них посідає проблема приведення у відповідність з цілями та завданнями сучасної доби національного мовного простору й мовних і освітніх практик – як індивідуальних, так і колективних.

3. Доцільно зосередити зусилля вітчизняної системи вищої освіти на забезпеченні «м'якого» зсуву ставлення до української мови не лише як цінності і фундаментальної засади національної державності, головна мета якої полягає у збереженні «ціннісного погляду» та специфічної національної ідентичності, а й як

до унікального комунікативного інструменту, застосування якого набуває нової якості за умови поєднання його дії з дією інших аналогічних інструментів в рамках практики багатомовності.

4. З точки зору як лінгвістики, так і культурології та політичної науки, для України загальну мовну ситуацію ускладнює, привносячи до неї додаткові проблеми, дисбаланс мовного простору як на екzogлосному (з виразними впливами «чужих» для титульної нації мов), а й на ендоглосному (невизначеність напряму розвитку самої української мови) рівні. Бажаний безконфліктний вихід з цієї ситуації можливий лише за умови ціннісно обґрунтованої та інституційно забезпеченої стратегії впровадження національної концепції багатомовності у роботу вищих навчальних закладів України.

5. Звернуто увагу на те, що феномен багатомовності зачіпає низку явищ, проблем, тенденцій, на яких ґрунтується розвиток нації та держави, включаючи, приміром, і таке явище, як лінгвогенез. Український лінгвогенез невідривний від етногенезу, хоча, разом з тим, має свою специфіку, свій власний темпоритм, свої особливості реагування на ті чи інші історичні катаклізми, які зумовлюють перерву еволюційного розвитку, пришвидшуючи його й каналізуючи певні складові цього процесу або й увесь процес в цілому в непрогнозованому, невмотивованому попередніми обставинами напрямку.

6. Процеси, які відбуваються нині і в Україні, й у світі, та які визначають характер та особливості сучасного українського суспільства, зумовлюють актуалізацію проблеми становлення і розвитку реальної багатомовності з наступним поетапним переходом саме до багатомовного формату національного мовного простору. Трансформація української моделі національної державності та процес глобалізації створюють об'єктивні передумови для виникнення нового мовно-освітнього дискурсу, який мав би докорінно переформатувати мовне середовище в Україні, в оптимально можливий за нинішніх умов спосіб, адаптувавши його до функціонування за новими правилами й максимально наблизивши до кращих світових зразків.

7. При здійсненні сучасної державної мовної політики в українському суспільстві та вітчизняній системі вищої освіти варто зосередити увагу на переході від констатації полімовності сучасного мовного простору до утвердження певної моделі його багатомовності, здійснивши вибір однієї з уже напрацьованих у світовій практиці. Причому найбільш привабливою у найближчій перспективі для України виглядає індійська модель «тримовної формули».

8. Вітчизняна система вищих навчальних закладів несе у собі достатній потенціал для того, щоб взяти на себе функцію регулятора тих змін в організації як власне освітнього, так і загальнонаціонального мовного простору, здійснення яких має на меті його модернізацію й приведення у відповідність з вимогами часу.

9. Загальний соціальний і освітній контексти для впровадження в українському мовному просторі режиму багатомовності нового типу слід оцінити як відносно сприятливий. Щодо контексту філософського, то в цьому відношенні варто, навпаки, вести мову про наявність цілої низки факторів та обставин, які мають здатність стримувати цей процес або стимулювати його. Внаслідок стимулюючої дії наявного політичного фактору прискорений перехід до багатомовності в Україні у короткостроковій перспективі варто розглядати як реальний. Втім, деякі ускладнення виникають у нинішньому українському мовному просторі через наявність певного набору несприятливих елементів, успадкованих з минулих часів, а також через не завжди коректну й продуктивну інтерпретацію деяких з них у суспільній свідомості. Є й промахи в поспішній мовно-освітній політиці.

10. Важливо розуміти, що дискурс у сучасному світі не може бути одномовний, відтак, володіння кількома мовами та використання кожної з них у відповідних ситуаціях стає однією з необхідних умов успішної життєдіяльності людини й колективу в сучасному світі. Орієнтація на впровадження режиму одномовності, незалежно від того, якими мотивами її зумовлено й які практичні механізми застосовано задля її реалізації, вичерпала практично весь свій потенціал й усі свої можливості. В Україні вона також навряд чи має перспективу з огляду як на реальний стан національної мовної ситуації, так і на той потужний природний «спротив матеріалу», який неодмінно супроводжуватиме будь-які спроби проведення державної мовної політики, спрямованої на досягнення подібної мети.

11. У поліетнічних суспільствах стан одномовності практично недосяжний. Мовна політика, яка ставить собі за мету консервацію або встановлення такого стану, за сучасних умов приречена на поразку. При цьому навіть досягнення умовно бажаного результату в короткостроковій перспективі жодним чином не гарантує його збереження у перспективі середньо-, а тим більше довгостроковій. Контекст – регіональний, європейський, глобальний – не залишає практично жодних шансів на те, щоб орієнтація на одномовність мала бодай відносний успіх навіть у довгостроковій перспективі, тобто такій, яка б вимірювалася життям п'яти-семи поколінь.

12. Система вищої освіти України перебуває нині у стані, який дозволяє ставити питання про переведення мовної ситуації в ній у режим багатомовності нового типу вже зараз. Враховуючи той факт, що певні кроки у цьому напрямі у ВНЗ уже зроблено й робляться, коректніше було б говорити навіть не про «переведення», як про «продовження переведення». Цьому сприяють, з одного боку, відносно невисокий (нижчий, ніж загалом у суспільстві) ступінь політизації освітнього процесу, з іншого, модернізація системи освіти у відповідності до вимог Болонського процесу й входження України до загальноєвропейського освітнього простору. До цього спонукає й самий зміст навчального процесу у

ВНЗ, повноцінне забезпечення якого на рівні міжнародних вимог і стандартів виявляється за сучасних умов практично неможливе лише тими ресурсами, які спроможна забезпечити якась одна мова (крім, мабуть, англійської).

13. У сучасній Україні існують належні соціальні передумови для того, щоб розпочати системний процес впровадження у національне освітнє середовище режиму багатомовності, причому, багатомовності нового типу. Мають також місце й індивідуальні передумови, пов'язані, передусім, зі стратегією особистого успіху, а також можливостями, що їх відкриває перед людиною швидко змінюваний світ, включений до перманентного процесу глобалізації й дедалі тіснішого взаємопроникнення його частин. Багатомовність нового типу все послідовніше осмислюється як альтернатива, яка відкриває реальну перспективу подолання такого впливу, мінімізації його прямих та опосередкованих негативних наслідків. Вагомим додатковим аргументом на користь переходу до багатомовності слід вважати той факт, що саме її розглядають в Європі як невід'ємний атрибут загального проекту модернізації, піднесення на якісно новий рівень європейської спільноти націй.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Яковлева О. В. У лабіринтах багатомовності. Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі ВНЗ у контексті світового досвіду: монографія [уточнене і доповнене видання] / О. В. Яковлева. – К.: Видавництво КіМ, 2015. – 280 с.

2. Яковлева О. В. У лабіринтах багатомовності. Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі ВНЗ у контексті світового досвіду: монографія / О. В. Яковлева. – К., Видавництво КіМ, 2011. – 252 с.

3. Романенко О. В. Буття людини у сучасному глобальному суспільстві / О. В. Романенко // Буття людини в суспільстві: відносини, спілкування, духовність: історико-філософський ракурс: монографія / І. В. Бойченко та інші. – К.: Промінь, 2010. – С. 395–421. (у співавторстві, авторський внесок становить 3 д.а.)

4. Яковлева О. В. Сфери буття різнотипних суспільств як предмет філософського аналізу / О. В. Яковлева // Буття людини в суспільстві: відносини, спілкування, духовність: системний виклад: монографія / І. В. Бойченко, М. І. Бойченко та інші. – К.: Промінь, 2012. – С. 125–234. (у співавторстві, авторський внесок становить 7 д.а.)

Статті у наукових фахових виданнях:

5. Яковлева О. В. Трансформація вищої освіти в глобальному світі / О. В. Яковлева // Філософські проблеми гуманітарних наук. – Вип. 11. – 2006. – С. 194–196.
6. Яковлева О. В. Визначення методології типологічного вивчення історичних формоутворень глобального суспільства / О. В. Яковлева // Мультиверсум: філософський альманах. – Вип. 81. – 2009. – С. 14–24.
7. Яковлева О. В. Багатомовність в Україні та її специфіка / О. В. Яковлева // Сучасна українська політика. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 21. – С. 48–56.
8. Яковлева О. В. Мовна ситуація в Україні: стан і еволюція багатомовності / О. В. Яковлева // Сучасна українська політика. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 20. – С. 237–250.
9. Яковлева О. В. Особливості мовного середовища в Україні та в українських ВНЗ у ході модернізації системи освіти / О. В. Яковлева // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Серія «Філософські науки». – 2010. – Вип. 53. – С. 18–25.
10. Яковлева О. В. Мовна компетенція студентства та мовна ситуація в українських ВНЗ у контексті наближення України до освітнього простору / О. В. Яковлева // Вища освіта України. – 2010. – № 4. – С. 24–30.
11. Яковлева О. В. Типові оцінки мовної ситуації в Україні та їхні концептуальні засади / О. Яковлева // Сучасна українська політика. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2011. – Вип. 23. – С. 393–403.
12. Яковлева О. В. Моделі багатомовності – світовий досвід: Канада, Південно-Африканська Республіка, Індія, Сінгапур / О. В. Яковлева // Мультиверсум: філософський альманах. – Вип. 5(103). – 2011. – С. 163–180.
13. Яковлева О. В. Онтологічні, соціокультурні, історичні підвалини багатомовності у системі вищої освіти в Україні й у світі та їхні контексти / О. В. Яковлева // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. – Вип. 638–639. – Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 212–219.
14. Яковлева О. В. Багатомовність у контексті модернізації ВНЗ / О. В. Яковлева // Нова парадигма. – Вип. 112. – К.: Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 10–19.
15. Яковлева О. В. Феномен багатомовності та його засадничі підвалини / О. В. Яковлева // Вища освіта України. – 2012. – № 3(46). – Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – Том 3. – С. 234–247.
16. Яковлева О. В. Система вищої освіти як регулятивний фактор мовної ситуації / О. В. Яковлева // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Серія «Філософські науки». – 2012. – Вип. 64. – С. 17–25.

17. Яковлева О. В. Багатомовність в Україні: шанси та виклики / О. Яковлева // Альманах «Грані». – № 5(97). – 2013. – С. 54–67.

18. Яковлева О. В. Національні моделі організації неодномовного мовного простору («стара» Європа) / О. В. Яковлева // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – 2013. – №1(9). – С. 105–112.

19. Яковлева О. В. Багатомовність як імператив доби та її значення для модернізації системі вищої освіти / О. В. Яковлева // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки. – 2013. – № 1029. – Вип. 48(2). – С. 265–274.

20. Яковлева О. В. Дилеми системи ВНЗ: мова як цінність vs мови як засобу комунікації / О. В. Яковлева // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць / Гол. ред. В. Г. Воронкова. – 2013. – Вип. 53. – С. 174–184.

21. Яковлева О. В. Мовне середовище у контексті процесів трансформації та глобалізації / О. В. Яковлева // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць / Гол. ред. В. Г. Воронкова. – Запоріжжя: ЗДА, 2013. – Вип. 54. – С. 57–68.

22. Яковлева О. В. Мова і політичні процеси та інститути / О. В. Яковлева // Сучасна українська політика. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2013. – Вип. 28. – С. 358–370.

23. Яковлева О. В. Багатомовність нового типу в освіті: до постановки проблеми / О. В. Яковлева // Сучасна українська політика. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2013. – Спецвипуск. – С. 293–304.

24. Яковлева О. В. Особливості дії чиннику багатомовності в українському мовному середовищі / О. В. Яковлева // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – 2013. – Вип. 74. – С. 249–251.

25. Яковлева О. В. Філософський аналіз українського мовного середовища у контексті процесів соціальної трансформації / О. В. Яковлева // Політологічний вісник. – Вип. 77. – 2015. – С. 97–107.

***Статті у закордонних періодичних виданнях, та виданнях,
що включені до міжнародних наукометричних баз даних:***

26. Романенко Е. В. Глобализация: изменение интеллектуальной компоненты / Е. В. Романенко // Журнал «Бизнес-образование», 2003. – № 2(15). – С. 76–79.

27. Яковлева Е. В. Многоязычие как мировой тренд социокультурного развития и стратегия модернизации системы высшего образования Украины / Е. В. Яковлева // Перспективы науки и образования: международный научно-практический журнал. – 2014. – № 6(12). – С. 131–136.

28. Яковлева Е. В. Феномен многоязычия и его обоснование с позиций философии образования / Е. В. Яковлева // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Философия. – № 1. – Воронеж, 2015. – С. 36–47.

29. Яковлева Е. Мировой опыт создания моделей многоязычия: Канада, Южно-африканская республика, Индия / Е. В. Яковлева // Научный вестник МФ Российской академии народного хозяйства и государственной службы. – № 2. – 2015. – С. 295–308.

30. Яковлева О. В. Перехід до багатомовності як тенденція розвитку вищої освіти України / О. В. Яковлева // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 93(2). – С. 293–297.

31. Яковлева О. В. Філософський аналіз фактору мови як елементу вітчизняного політичного дискурсу / О. В. Яковлева // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 97 (6). – С. 271–276.

Публікації в інших наукових виданнях:

32. Яковлева О. Киев – формирующийся мировой город. Задачи бизнес-образования / О. В. Яковлева // Вісник Київського інституту бізнесу і технологій. – № 3(13). – 2010. – С. 189–193.

33. Яковлева О. Багатомовність у ВНЗ України як фактор наближення до європейського освітнього простору / О. В. Яковлева // Вісник КІБІТ № 1 (14). – К., 2010. – С. 3–4.

34. Яковлева О. В. Перехід до багатомовності нового типу як запорука модернізації мовного і гуманітарного простору та трансформації державно-політичної системи / О. Яковлева // Адаптація України до переходу світ-системи від одно- до багато полюсності: аналітична доповідь [за ред. М. Михальченка]. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. – С. 60–72.

35. Яковлева О. В. Перехід до багатомовності нового типу як складова трансформації державно-політичної системи України / О. Яковлева, П. Рудяков // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2012. – № 4(60). – С. 214–223.

36. Яковлева О. В. Моделі організації мовного простору в Європі: контрактивний аспект / О. В. Яковлева // Віче. – К.: Вид-во Верховної Ради України, 2012. – № 20. – С. 29–32.

37. Яковлева О. В. Багатомовність в Україні у контексті глобалізації / О. В. Яковлева // Соціальна психологія. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2012. – № 4. – С. 103–111.

38. Яковлева О. В. Українська багатомовність та її політичні конотації / О. В. Яковлева // Соціальна психологія: науковий журнал/Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2012. – №4 (54). – С. 103–112.

39. Яковлева О. В. Особливості сучасних мовних ситуацій у слов'янських країнах та у «русофонних» державах – республіках колишнього СРСР/ О. В. Яковлева // Соціальна робота та управління: соціологія, психологія, педагогіка, соціальна робота, філософія. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 2. – С. 290–306.

40. Яковлева О. В. Особливості дії фактору багатомовності у мовному просторі України / О. В. Яковлева // Політичний менеджмент: науковий журнал/Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – К.: Український центр політичного менеджменту – 2012. – №4-5 (55-56). – С. 121–130.

41. Яковлева Е. В. Национальные модели организации плюрального языкового пространства (на примере «старой» Европы) / Е. В. Яковлева // Современное общество: проблемы, тенденции, перспективы. – Сборник науч. трудов Междунар. научно-практ. конференции. – Пенза, ПГУАС, 2014. – С. 388–398.

42. Яковлева О. В. Філософський аналіз українського мовного середовища у контексті процесів глобалізації / О. В. Яковлева // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: [зб. наук. праць] / ред. рада: В. П. Андрущенко(голова). – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Вип. 32(45). – С. 131–139.

АНОТАЦІЇ

Яковлева О. В. Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в системі вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти – Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України. – Київ, 2015.

У дисертації проаналізовано з філософсько-освітньої точки зору мовне середовище в Україні в контексті світового досвіду й під кутом зору можливості впровадження у системі вищої освіти багатомовності нового типу – українсько-російсько-англійської з урахуванням її потенціалу як фактору регуляції мовної ситуації у ВНЗ та в Україні загалом. З урахуванням потреб модернізації української системи ВНЗ та її виведення на рівень кращих світових аналогів таке впровадження розглянуто у системі: суспільство – держава – система вищих навчальних закладів – особистість. Здійснено філософсько-освітній пошук балансу між національною свідомістю, ідентичністю в пострадянських країнах та вибором курсу суспільного розвитку в рамках нової світо-системи як цілісно-

глобальної. Розглянуто мовну компетенцію українського студентства у світлі руху України в європейський і світовий цивілізаційний простір, а філософсько-освітня ціннісна орієнтація системи вищої освіти досліджена в якості коригуючого чинника загальної мовної ситуації в суспільстві. Розширення кола мов, якими володіє особистість, сприяє підвищенню її загальнокультурної, професійної компетенції, допомагає виховати громадян України як зрілих, свідомих патріотів своєї країни.

Ключові слова: багатомовність, філософія освіти, мова, мовний простір, національні моделі організації мовного простору, мовна політика, освітня політика, модернізація освіти, вищий навчальний заклад.

Яковлева Е. В. Многоязычие украинского общества как регулятивный фактор образования и воспитания в системе высших учебных заведений в контексте мирового опыта. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. – Институт высшего образования Национальной академии педагогических наук Украины. – Киев, 2015.

В диссертации проанализирована с философско-образовательной точки зрения языковая ситуация в Украине в контексте мирового опыта решения языковых проблем и под углом зрения возможности введения в системе высшего образования многоязычия нового типа – украино-российско-английского с учетом использования в этой системе регулирующего фактора многоязычия. При этом принято во внимание влияние высших учебных заведений на образовательный и интеллектуальный уровень общества. Показано, что многоязычие в философско-образовательском и воспитательном аспектах в современную эпоху выступает императивом прогресса современных обществ. Многоязычие в теоретическом и прикладном планах предстает как многоаспектное, системное явление, которое по гуманистически-ценностным последствиям далеко превосходит узкопрагматический подход к образованию как способу приобретения профессии.

Выдвинута и теоретически подтверждена гипотеза, что «языковая проблема» в Украине в целом и, особенно, в отечественной сфере образования в значительной степени существует в искусственных виртуально-политической и идеологической формах, которые используются в политической борьбе. На практике в украинском обществе наблюдается согласие элит и этнических групп на использование многоязычия. В условиях языковой толерантности наличны необходимые условия с помощью системы образования осуществить относительно бесконфликтный переход в отечественном языковом пространстве к реальному трехязычию: украинский (государственный и язык общения украиноязычных граждан) – русский (язык общения русскоязычных граждан) – один из мировых (чаще студенты выбирают английский как язык

международного общения в политике, экономике, образовании, науке). В системе высших учебных заведений Украины постепенно создаются необходимые общественные, институциональные и организационные предпосылки для перехода украинского общества к инновационной национальной модели развития языкового пространства на основе многоязычия.

Многоязычие в системе высшего образования рассмотрено как ключевой фактор в контексте философско-образовательного поиска баланса между ценностным утверждением национального сознания и идентичности, с одной стороны, и функционально обусловленными прагматизмом и коммуникативной целесообразностью, с другой. Именно многоязычие органично сочетает ценностные и функциональные задачи системы высшего образования, что позволило утверждать, что сегодняшняя языковая стратегия высшего образования в Украине является не только ценностно-целевой, но и функционально обоснованной.

В работе исследованы исторические условия сложившейся языковой ситуации в Украине и отечественной системе образования, показана эволюция этой ситуации за последние двадцать пять лет во взаимосвязи с национальными и мировыми процессами трансформации и модернизации, особенно в свете политической философии регионалистики и глобалистики. Владение украинским государственным языком и русским сегодня недостаточно для специалиста с высшим образованием, если он готовится войти в мировую систему информации и в мировой рынок рабочей силы, где английский язык сегодня – это язык образовательного и научного общения, мировой экономики и политики. По мнению диссертанта, трехязычие – это перспектива украинского общества, стремящегося реализовать курс евроинтеграции, и национальной системы образования, которая предоставляет возможности студентам изучать не только английский, но и другие мировые языки – французский, немецкий, испанский, китайский и другие.

Систематизированы типы формально одноязычия и многоязычия во многих полиэтнических, особенно постколониальных, странах, рассмотрен европейский опыт использования различных моделей философии образования и проведения языковой политики в процессе гармонизации межнациональных отношений. Особое внимание уделено разрешению языковых и национальных конфликтов в «русифонных» государствах на постсоветском пространстве и в странах, считающихся славянскими.

В исследовании осуществлен философско-образовательный поиск баланса между национальным сознанием, идентичностью в постсоветских странах и выбором курса общественного развития в рамках новой миро-системы как целостно-глобальной, где каждая страна, каждая образовательная и научная системы должны найти свое место. Рассмотрена языковая компетенция

украинского студенчества в свете движения Украины в европейское и мировое цивилизационное пространство, а философско-образовательная ценностная ориентация системы высшего образования исследована в качестве корректирующего фактора общей языковой ситуации в обществе. Показано, что расширение круга языков, которыми владеет личность, способствует повышению ее общекультурной, профессиональной компетенции, помогает воспитать граждан Украины как зрелых, сознательных патриотов своей страны.

Ключевые слова: многоязычие, философия образования, язык, языковое пространство, национальные модели организации языкового пространства, языковая политика, образовательная политика, модернизация образования, высшее учебное заведение.

Yakovleva O. V. Multilingualism of Ukrainian society as a regulatory factor in the education and upbringing system of higher education in the context of world experience. – Manuscript.

Dissertation for Doctor's degree in philosophy by speciality 09.00.10 – philosophy of education. – Institute of higher education of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The language situation in Ukraine in the world context and with possibility of creating new multilanguage system in higher education – Ukrainian-Russian-English that will regulate not only system of education but in the country also is analyzed in the dissertation. For modernization of Ukrainian system of higher education and of its achieving the level of great world analogs this creating is taken as a system: society – state – system of higher education – personality. In the study it is carried out philosophic-educational quest for a balance between the national consciousness, identity in post-Soviet countries and the choice of the course of social development in the new holistic, global world-system. It is considered the linguistic competence of students in the light of the movement of Ukraine into European and world civilizational space, and the philosophic-educational value orientation of higher education is studied as a correction factor of general language situation in the society. The expansion of the number of person's active languages enhances and improves his common cultural, professional competence and helps to educate the citizens of Ukraine as a mature, conscious patriots of their country.

Key words: multilingualism, philosophy of education, language, linguistic space, national models of linguistic space organization, language polity, education polity, education modernization, higher educational institution.

Підпис. до друку 21.12.2015. Формат 60x84/16. Ум.-друк. арк. 2,79. Тираж 100 пр. Зам. № 039-15.

Видавець та виготівник ТОВ “Видавництво КІМ”
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб’єктів
видавничої справи серії ДК № 2888 від 3.07.2007 р.
03680, м. Київ, вул. Кржижанівського, 3
ОКТБ – корп. 5, оф. 140. Тел.: (044) 502-41-23.

